

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו ע

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמןפרשת ואתחנן, תשס"ז
מספר 714

החרם תחרימים - השאלה המוסרית

"ונתנם ה' א-להיך לפניך והכיתם החרם תחרימים אתם לא תכלת להם ברית ולא תחננים" (ז:ב). התורה מצווה להרוג את שבעת עמי כנען, ובהמשך (דב' כ:טז) נצטוונו גם בלאו: "לא תחיה כל נשמה", משמע גם נשים וטף. ופוסק הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ד): "מצות עשה להחרים ז' עממין שנא' החרם תחרימים, וכל שבא לידו אחד מהם ולא הרגו, הרי זה עובר בלא תעשה שנא' 'לא תחיה כל נשמה' וכבר אבדו ואבדו זכרים".

אמנם הרמב"ם אומר שאין המצווה נוהגת כיום, כי "אבד זכרים", ואולם עצם המצווה מעוררת שאלה מוסרית: מה חטאו הטף? יתרה מזו, הלוא נצטוונו גם על מחיית עמלק,¹ ועל אלו אין הרמב"ם אומר שאבד זכרים, ויש אף חידוש גדול העולה מדבריו במקום אחר, שגם עם עמלק אפשר להשלים, ואולי אפילו אחרי המלחמה עמם.² על כל פנים, נראה שבשעת מלחמה הורגים כל נשמה, והדבר צריך הסבר.

לאמתו של דבר, אין עצה ואין תבונה נגד צו ה', וכבר שאול המלך חטא בזה, כמסופר בשמו"א טו. הגמרא ביומא (כב ע"ב) מספרת ששאול התקשה לקיים את צו החרם שאמר לו שמואל בשם ה' ושאל: "ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו?" יש אם כן מקום לשמוע טעמו של דין. כפי שניווכח להלן, יש מגדולי ישראל שנזקקו לפן המוסרי והעלו כמה הסברים. אין כאן המקום לניתוח הסוגיה על כל היבטיה, ונביא להלן רק מדברי כמה ראשונים שהתלבטו בעניין. ספר החינוך (הוצאת מכון ירושלים, מצווה תכה) כותב:

משרשי המצוה, לפי שאלו השבעה עממים הם שהחלו לעשות כל מיני עבודה זרה וכל תועבות ה' אשר שנא, ועל כן בהיותם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון נצטוונו עליהם למחותם ולאבדם מתחת השמים, לא יזכרו ולא יפקדו בארץ החיים. ובמצותנו זאת עליהם להחרימם ימצא לנו תועלת, שנאבד זכרים מן העולם ולא נלמוד ממעשיהן. וגם יש לנו ליקח מוסר בזה שלא נפנה אחר עבודה זרה, כי ברדפנו אחר כל איש מהמשפחה הרעה הזאת להרגו על התעסקם בעבודה זרה, לא יעלה על לב איש לעשות כמעשיהם בשום פנים.

ואין לשאול כלל למה נבראו האומות הרעות אלו אחר שסופן ליאבד לגמרי מן העולם, כי כבר ידענו שרשות נתונה בידו של אדם להיות טוב או רע, ושלא יכריח השם את האדם על אחד מהן. ואחר שכן נאמר כי שבעה עממים אלו קלקלו מעשיהם והרשיעו עד שנתחייבו כולם אבדון ומות, ובתחילת הבריאה היו ראויין גם לטובה, ואל הטעם הזה נסמוך מצות כליון עמלק שבסדר כי תצא בסוף מצות עשה שבסדר (מצוה תר"ד). ואם נחפוץ נאמר עוד, כי אפשר שהיה להם בזמן מן הזמנים שעת הכושר, ומפני אותה השעה זכו להבראות. או אולי נאמר שיצא מבין כולם אדם אחד הגון ובשבילו זכו כולן להבראות, וכענין שמצינו חכם אחד שאמרו זכרונם לברכה (עבודה זרה י ע"ב) שהיה מבני בניו של עמלק והוא אנטונינוס. ואין מן הנמנע אצל הבורא לבראות כמה בני אדם בשביל אחד, כי הוא ברוך הוא לא יראה עמל בכל אשר יחפוץ... והוא ברוך הוא המבין את כל מעשינו, ויודע מה צורך לאחרים אל

¹ רמב"ם הלכות מלכים ה, ה.

² שם ו, ד, ואין כאן המקום לדון בחידוש זה.

האחד המיוחד כי יבראו כולם בשבילו (או נאמר שנבראו כדי שיקחו מהם מוסר בני העולם, או כדי שיבנו ערים ויטעו גנות וכרמים לישראל).

הרי לנו כמה נימוקים להצדקת ההחרמה: בחרו ברע; נבראו משום שעת כושר שהייתה להם; נבראו משום אדם הגון שיצא מהם, או כהרתעה לאחרים. כשנדקדק בדבריו ניווכח שלא דווקא הריגת הקטנים הציקה לו, או השאלה על יחיד שחטא ואבד, אלא הריגת עם רע שסופו לכלות מן העולם.³ על ההיבט של ענישה קיבוצית עמד גם הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פמ"א), כשהוא מבחין בין מיתת כפירה ובין מיתת עונש:

כאנשי עיר הנדחת... וממה שכלל אותו... למחות את זכר עמלק שכמו שיענש האדם האחד, ראוי שתענש המשפחה האחת או האומה האחת בעבור שישמעו שאר המשפחות וייראו ולא ירגילו בהפסד, כי יאמרו שמא יעשה בנו מה שנעשה בבני פלוני, עד שאם יולד בהם איש רע מפסיד אשר לא יחוש לרעת נפשו ולא יסתכל ברע שיעשהו, לא ימצא עוזר ממשפחתו שיעזרהו על רעותיו שירצה לעשותם.

הרמב"ם מציין כאן את האלמנט ההרתעתי כלפי משפחתו וסביבתו של העבריין.⁴ רבנו בחיי נזקק אף הוא לשאלה ומתייחס ישירות לעניין הריגת הטף, וז"ל:

וטעם הדבר כי במלחמת הרשות אנו באין בזכותנו לעקור כח מזלם ולהשפילו, לא לעקור השר הממונה שלהם, אלא שהזכות שלנו ישפיל ויפיל כח המזל שלא ירימו ראש נגדנו אלא שיהיו משועבדים לנו, ועל כן די שנהרוג הזכרים, לא הנשים והטף, אבל במלחמת מצוה שהקב"ה צונו בכך והכוונה לעקור השרים הממונים שלהם שהרי הקב"ה יבטל כחם למעלה, לכך נצטוונו לעקור את הכל... כדי לעקור את כל כח שיש להם לממונים למטה... ושלא נניח להם דבר, כי בזה יהיו נעקרים ובטלים מן העולם בין למעלה בין למטה.

ואם לבך חוכך לומר שאנו עושין בזה חמס עם הטף שלא חטאו לנו, הנה זה דין שמים וגזרת הכתוב הוא. ועוד שכיון שהקב"ה עוקר כחם למעלה, מה שאנו עושין להם למטה כאילו לא עשינו כלום, וכמו שדרשו רז"ל קמחא טחינא טחינת, אריא קטילא קטילת... ואין בזה חמס ואין זה נחשב להריגה שכבר הרוגים הם. ועוד שאף אם לא יחשבו הרוגים אין חמס בהריגת הטף שהם ענפי שרש המרי, הגוי המר והנמהר, שהרי בודאי יהיו אוחזין דרכי האבות לעשות כל תועבת ה' אשר שנא, וילמדו ישראל מהם, וכן הזכיר בפרשה זו 'למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם'. ושמא תאמר כשיגדלו יבאו בברית ויעשו תשובה, צא ולמד מי המתיר דמם, הש"י שהוא יודע שלא יעשו תשובה. וכן אמר ישעיה ע"ה בפירוש (יד: כא) 'הכינו לבניו מטבח בעון אבותם בל יקומו וירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים'. וא"כ אלו הנחנם חיים הלא חייהם סבה לנזק גדול מאד יותר מנזק ההריגה, וקרוב הוא אצל השכל שיעשה האדם נזק מועט כדי לדחות נזק גדול, כי האיש הנלבב והמשכיל יפיל עצמו מן הגג להנצל מן הסכנה, או יכרות ידו או רגלו או אבר מאבריו להציל כל גופו... והנה הוא בכל זה אינו עושה לנפשו חמס אך עושה חסד עם עצמו להחיות את נפשו... כל שכן שאיננו חמס העושה כן לנפש אחרים, ומטעם זה התירה תורה הריגת הטף ושיעשה נזק מועט כדי שידחה נזק גדול שהיה מגיע לעולם בחייהם ואין בזה חמס, אבל הוא ענין שכלי למתבונן בו.

סיבה אחת היא מיסטית עבורנו: עקירת כוח מזלם. סיבה אחרת היא הדמיון לעונשו של בן סורר ומורה, שהקב"ה כביכול מעיד עליו ועל שבעת העממים שאין סיכוי שיחזרו בתשובה.

הבאנו מדברי ראשונים בעניין זה. גם האחרונים וגם חכמי זמננו עסקו בשאלות אלו, אך קצר המצע להביא דברי כולם. כוונתי הייתה להצביע על עצם הרגישות לשאלה, ואידך זיל גמור.

ד"ר איתמר ורהפטיג

הפקולטה למשפטים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

³ על שאלה דומה של תפקיד עם הארץ בעולם עמד הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה (ש"ס וילנא, עמ' 110 בטור הימני).

⁴ על ענישה קיבוצית בכלל ראו עוד מאמרו של הרב מ' בטיסט, "ענישה קיבוצית", תחומין יב, עמ' 229.